

## “БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО” – ТАК ЩО Ж ЦЕ ТАКЕ?

*М.А. Низовий*

*Аналізується сутність і значення терміна “бібліотечне краєзнавство” і межі його використання в бібліотечно-бібліографічній діяльності.*

**Ключові слова:** бібліотека, краєзнавство, бібліотечне краєзнавство, краєзнавча бібліографія, підручник.

## “LIBRARY LOCAL STUDIES” – WHAT DOES THIS MEAN?

*The essence and meaning of the term “library local studies” and the scopes of its use in library and bibliographic activity are analyzed.*

**Keywords:** Library, local studies, library local studies, local studies bibliography, textbook.

Це запитання з усією гостротою постало після виходу підручника Н.М. Кушнарєнко “Бібліотечне краєзнавство” [1]. У нашій рецензії на нього ми на конкретних прикладах і фактах показали недостатній загальнонауковий і професійний його рівень, та – найголовніше – ніяк не аргументовану його підготовку під такою назвою, як і впровадження в навчальний процес однойменної навчальної дисципліни [2].

В нашій рецензії, зокрема, було вказано, що підручник не відповідає сучасним вимогам вищої школи, оскільки він перевантажений змістовно і структурно, удвічі перевищує допустимий обсяг для викладу 20 лекційних і 40 “самостійних” навчальних годин і грубо порушує обов’язкову відповідність підручника програмі навчальної дисципліни (на 5 змістовних модулів і 17 тем програми курсу в підручнику подається 10 розділів з 50-ма підрозділами і 17-ма підрозділами) [2].

Не зважаючи на серйозність висунутих до підручника претензій і зауважень, його автор Н.М. Кушнарєнко відбулася “красномовною” мовчанкою. Хоча, як справедливо писав у зв’язку з аналогічною ситуацією (нашою критикою підручника Н.М. Кушнарєнко “Документоведение” [3]) професор М.С. Слободяник, “Відсутність відповідей на ці та інші професійні зауваження практично означають визнання їхньої справедливості. Але в такому випадку автор підручника повинен подякувати рецензенту і повідомити колегам про готовність врахувати його зауваження в подальшій роботі” [4].

Даючи загальну оцінку підручнику, ми не могли не поставити запитання, винесене у заголовок цієї статті: про яке “бібліотечне краєзнавство” йдеться? Оскільки, як попереджала у свій час докторант Н.М. Кушнарєнко, “термін “бібліотечне краєзнавство”, з огляду на його поки неусувної багатозначності [!], запропоновано використати у якості узагальнюючого [?]: для визначення всієї краєзнавчої сфери бібліотечної діяльності і для назви її наукової підсистеми [5]”.

Дивно, як можна було термін з “поки неусувною багатозначністю” запропонувати “у якості узагальнюючого” як для всієї системи бібліотечної діяльності, так і для назви невідомо звідки виниклої її “наукової підсистеми”? Мабуть, щоб із часом ліквідувати “неусувну багатозначність”, або ж знайти йому гідну заміну. Однак, як побачимо далі, цього не сталося.

Про дотеперішню відсутність загальноприйнятого визначення “бібліотечного краєзнавства” у підручнику говориться з неприхованою демонстративністю: “У сучасному бібліотечному краєзнавстві в цілому, у краєзнавчому бібліотекознавстві та бібліографознавстві як його складових донині не створено науково обґрунтованого термінологічного ряду, що диференціює й інтегрує основні елементи, напрями і процеси бібліотечного краєзнавства [1, 83]”.

Більше того, в ньому сказано, що “У сучасному краєзнавчому бібліотекознавстві тривають дискусії щодо наукового статусу бібліотечного краєзнавства, його об’єкта, предмета,

*міждисциплінарних зв'язків*. Наразі однозначно не визначений зміст базового поняття “Бібліотечне краєзнавство”, яке залишається поза межами державних стандартів і термінологічних словників з бібліотечної справи [1, 92]”.

Виходить, ми маємо підручник з дисципліни “з поки що неусувною багатозначністю”, без науково обґрунтованого її статусу, об'єкта, предмета, міждисциплінарних зв'язків, відповідного термінологічного забезпечення і навіть без визначення змісту самого базового поняття “бібліотечне краєзнавство”?

Тоді має бути одне з двох: або вже минув той “певний час” для усунення “неусувної багатозначності” і ця “комплексна дисципліна” вже дозріла до самостійного існування, але наше бібліотечно-бібліографічне товариство виявилось неспроможним поцінувати “винайдене” Н.М.Кушнарєнко “бібліотечне краєзнавство” і дати бодай його науково обґрунтоване визначення, або його винахідник настільки обігнав свій час (без самостійного визначення основоположного терміна?), що може тепер робити зі “своїм” “бібліотечним краєзнавством” все, що йому заманеться...

Однак, вибачте, у вищій школі держави, більш-менш забезпеченій певним законодавством, чи допустимо створювати навчальну дисципліну, впроваджувати її в навчальний процес і видавати підручник без елементарного усвідомлення того, про що в ньому йдеться мова, тобто без узаконення (стандартизації) бодай основоположного терміну? Тоді на якому науковому підґрунті побудоване “бібліотечне краєзнавство”, якщо ще тривають дискусії, як відзначає сам автор, щодо його наукового статусу, об'єкта, предмета, міждисциплінарних зв'язків, не створено науково обґрунтованого термінологічного ряду і навіть не визначений зміст самого базового поняття *бібліотечне краєзнавство?!?*

Заради справедливості слід сказати, що вищенаведені епатажні “откровєнія” автора щодо сучасного наукового статусу “бібліотечного краєзнавства” як наукової і навчальної дисципліни й самого терміну є не що інше, як блеф. Адже ніде, тим більше в не існуючому в сформованому вигляді “краєзнавчому бібліотекознавстві”, ніякі дискусії не ведуться. Достатньо подивитися Список літератури, доданий до підручника, щоб переконатися в цьому. І не ведуться з однієї простої причини: немає про що дискутувати поки немає загальноприйнятого (бодай стандартизованого) визначення основоположного терміна – *бібліотечне краєзнавство*.

Хоча, як засвідчує автореферат докторської дисертації Н.М. Кушнарєнко, серед основних завдань дисертаційного дослідження було: “уточнити понятійний апарат бібліотечного краєзнавства, визначити обсяг і зміст таких базових понять, як ... “бібліотечне краєзнавство”... [5, 5]”. Однак, як зазначалося вище, тоді все звершилося констатацією “поки що неусувної багатозначності” терміна *бібліотечне краєзнавство* і штучним найменуванням ним всієї сфери бібліотечної діяльності з інформаційно-документного забезпечення краєзнавства і назви його наукової підсистеми. І все це відтворилося без будь-яких суттєвих змін через багато років у розглянутому нами підручнику Н.М. Кушнарєнко.

У зв'язку з цим варто сказати про використання результатів дисертаційних досліджень при створенні підручників, або про різницю між навчальною і науково-дослідною літературою. Немає сумніву, що вкрай бажано використовувати результати дисертаційних досліджень при підготовці підручників. Щоб, як кажуть, влити свіжу кров у вже відомий матеріал і оновити його. Однак, це не означає механічне перенесення матеріалів наукового дослідження до підручника, в яких чимало дискусійного і ще не підтвердженого практикою.

Інакше кажучи, підручник відображає, як правило, досягнутий і переважно загальноприйнятий рівень певної галузі чи проблеми з додаванням якоїсь частини основного дискусійного матеріалу. Пам'ятаючи при цьому, що студент вперше приступає до вивчення даної навчальної дисципліни і не готовий на одному рівні з автором поринути у світ невирішених проблем. В монографічному дослідженні, навпаки, віддається перевага розгляду проблемних та дискусійних питань без детальної характеристики загальновідомого і загальноприйнятого.

Коли ж піти шляхом механічного перезавантаження дисертаційного матеріалу в підручник, то може бути ситуація, яка, приміром, склалася свого часу з курсом “Бібліографознавство: Загальний курс”, коли О.П. Коршунов переніс до свого однойменного підручника теоретичні положення своєї монографії “Проблеми загальної теорії бібліографії”. В результаті чого

підручник став важкодоступним за змістом не лише для студентів, а й для частини викладачів цієї дисципліни.

І хоча цей недолік підручника О.П. Коршунова певною мірою компенсувався тим, що в його основі були закладені нові, перспективні на той час ідеї теоретичного узагальнення бібліографічної практики. Однак, як стверджують фахівці, “наукова і педагогічна практика – напрями, що близько стикаються, але не співпадають за завданнями, формами розвитку, підсумками і перспективами [6]”.

Тому не дивно, що з часом з усією очевидністю постало питання: “Чи не пора чітко розділити завдання дослідницької роботи і системи викладання, яка спирається на індивідуальні наукові дослідження, але не адекватні їй, тим більше одній концепції [6, 22]”. Адже “сприйняття курсу заважає не лише його завищена складність, але й особливість концепції, яка не розвивається, в якій природно накопичуються внутрішні протиріччя. Вимоги дидактики прийшли у протиріччя з дослідницькою логікою [6, 34]”.

Якщо подивитися на підручник Н.М. Кушнарєнко саме з цієї точки зору, то все вище сказане повною мірою стосується і його. Адже, по суті, під виглядом підручника видана багато в чому застаріла за змістом докторська дисертація, “осуцаснена” місцями нині модною термінологією та деякими елементами навчального антуражу.

Ця вада суттєво посилюється тим, що в самій докторській дисертації закладена хибна, на нашу думку, ідея “урівноваження” бібліотекознавчих і бібліографознавчих аспектів “бібліотечного краєзнавства”. Тому що, як писала початкуючий докторант Н.М. Кушнарєнко, “...у більшості інститутів культури відсутній самостійний курс з бібліотечних напрямів краєзнавства. Випускники отримують повні знання лише з краєзнавчої бібліографії. Вважаємо, що у зв’язку з комплексним характером краєзнавчої діяльності бібліотек, у вузах культури має читатися відповідно комплексний курс “Краєзнавча діяльність бібліотек” [7].

Пізніше вона висловлювалася більш категорично: “В наступні [після 50-х] роки намітився значний розрив у вивченні бібліотекознавчого і бібліографознавчого аспектів бібліотечного краєзнавства. Паралельне, слабко зв’язане між собою дослідження краєзнавчої бібліографії і власне роботи бібліотек з краєзнавчими документами та обслуговування ними абонентів збереглося й по сьогоднішній час. Теоретична розробка питань роботи бібліотек з первинними краєзнавчими документами значно відстає від досліджень проблем краєзнавчої бібліографічної діяльності бібліотек [5, 3]”.

Хибність такої думки полягає в неусвідомленні автором того, що бібліографічна інформація в бібліотечному обслуговуванні краєзнавства (як і будь-якої іншої сфери!) була, є і буде завжди домінуючою. Оскільки споживача, в першу чергу, цікавить наявність інформації про те чи інше явище чи процес, а потім уже вид її матеріального носія і його місцезнаходження. При наявності Інтервєнта це стає аксіомою. Так що, образно кажучи, кінь завжди був і буде попереду воза.

Зрозуміло, що ці дві складові (бібліографічна і документна) обслуговування краєзнавства потребують певної (а не буквальної!) рівноваги, але не за рахунок мінімізації краєзнавчої бібліографії, як це зроблено в підручнику, а за рахунок методичного й організаційного поглиблення і покращення документного забезпечення (обслуговування) краєзнавства. Про теорію тут (як і в багатьох інших розділах) навряд чи доречно говорити. Якщо, звісно, під “теорією” не розуміти будь-яке елементарне узагальнення.

На запитання, винесене у заголовок цієї статті і поставлене у нашій рецензії на підручник, його автор, як зазначалося, відгукнувся “глибокодумною” мовчанкою. Яка, немає сумніву, може означати лише одне: відсутність у нього переконливих контраргументів і моральну неспроможність автора визнати справедливість критики.

З автором – усе зрозуміло. Однак мимоволі виникає нериторичне запитання: як вдалося не помітити цієї науково-методологічної дисгармонії (точніше – безладу) низці рецензентів, рецензії-панегірики яких посипалися буквально одночасно з виходом підручника? На цьому варто зупинитися детальніше.

Парад відданості автору “підручника” (як не як, окрім посади проректора з наукової роботи, ще й незамінний голова спеціалізованої ради, “володар” міжвідомчого наукового збірника “Вісник ХДАК”, експерт з відкриття документознавчої спеціальності), а не проблемній

ситуації, що склалася у зв'язку з його виходом; відкрила Л. Петрова, новоявлений у той час доктор педагогічних наук. Яка, як головний доказ високого рівня рецензованого видання перераховує всі наукові ступені, звання та посади автора “підручника” і, не звертаючись до змісту, відразу констатує, що його випуск “є подією в науковому й освітянському житті України [8]”.

Далі йде міфологема, яка потім повториться (як і більшість інших “постулатів”) майже у всіх рецензентів про те, що “рецензований підручник – результат понад двадцятирічного досвіду наукової і викладацької діяльності автора”. Хоча, як вказувалося в нашій рецензії, все основне було сказано майже 20 років тому. Зокрема, у навчальному посібнику “Історія бібліотечного краєзнавства в Україні” та згадуваній вище докторській дисертації.

Переповівши коротко зміст усіх (зрозуміло, бездоганних!) десяти розділів, Л. Петрова стверджує: “Усе зазначене свідчить, що видано якісний підручник з бібліотечного краєзнавства, який відповідає всім сучасним вимогам вищої школи”. Без жодного зауваження. Навіть такого, яке, як відомо, “не впливає на, в цілому, високу оцінку рецензованого видання”.

Насамкінець – завершальний рефрен Л. Петрової: “рецензований підручник є значною подією в науковому й освітянському житті України”. Не менше і не більше! Хоча, щоправда, є певний сумнів щодо морального права рецензента на такий високий і відповідальний рівень узагальнення.

І жодного слова про науково-методологічний і методичний рівень підручника, відзначений нами, який, до речі, визнається й самим автором. Але визнається не з прикрістю, а з відвертим викликом. Ніби стверджуючи: можна впроваджувати навчальні дисципліни і писати підручники й поза існуючими державними вимогами до них. Зокрема, без однозначного визначення змісту базового поняття навчальної дисципліни, її наукового статусу, об'єкта, предмета, міждисциплінарних зв'язків тощо. Виїжджаючи, як кажуть, на одному безперечному позитиві: суспільному значенні об'єкта вивчення (у даному випадку – краєзнавства).

Не помітила, (чи свідомо проігнорувала) “проблемну ситуацію” й рецензент І. Шевченко<sup>9</sup>, відомий фахівець у галузі безперервної бібліотечної освіти. Більше того, не стандартизоване на сьогодні “бібліотечне краєзнавство” у неї стає “традиційним”, а видання підручника – “довгоочікуваним”, 502-сторінковий обсяг якого викликає не подив, а захват у рецензента. Хоча це не монографія, а підручник, обсяг якого, як відомо, визначається кількістю навчальних годин, виділених на вивчення навчальної дисципліни.

Лише гірку посмішку може викликати твердження І. Шевченко про те, що підручник написано “вишуканою українською мовою” і що “придбання цього видання для бібліотек може бути здійснене за Державною програмою розвитку і функціонування української мови”.

Зрозуміло, що фахівці редакційного відділу ХДАК та видавництва “Знання” зробили все залежне від них, щоб авторський текст мав більш-менш пристойний вигляд. Однак жоден редактор не здатен “оживити” неживий текст, вдихнути в нього емоційність і авторську зацікавленість, здатних пробудити, привернути увагу, зацікавити студента чи будь-якого читача.

Більше того, українське краєзнавство (як і його складова частина – “бібліотечне краєзнавство”), якщо не зупиняться лише на стандартних визначеннях, це жива історія України, написана її патріотами не “зверху” а “зсередини”, її бачення через історію своєї “малої батьківщини”. Написана людьми, зневаженими (якщо не репресованими) царським і більшовицьким режимами й непошанованими в незалежній Україні. Людьми, у яких болить серце за сплюндроване різними зайдами і власними “малоросами” минуле й за обкрадене сьогодення України з її порослими бур'янами чорноземами й занедбаними заводами і фабриками, коли самих українців змушують шукати кращої долі поза межами своєї Батьківщини.

Якщо відчуття цього немає, якщо текст не пропущений через душу і серце автора, то, як ми небезпідставно писали, “казенно-бюрократичний виклад матеріалу здатний “приспати” чи “засушити” навіть найвитривалішого студента однією сторінкою тексту [2, 74]”.

Значно більшого ми чекали від рецензії відомих фахівців І.В. Міляевич та Г.М. Швецової-Водка [10]. На жаль, невнормована назва підручника (як і самої навчальної дисципліни) у них не викликала запитань. Лише “деякий сумнів” викликала “дефініція поняття *краєзнавчий фонд*

*бібліотеки* та зміст підрозділу 4.1. (Визначення поняття *краєзнавчий фонд*), які суперечать деяким висунутим раніше теоретичним положенням автора [10, 105]”.

Справжні бібліографознавці знайшли потрібні слова, щоб привернути увагу до шостого розділу підручника, “присвяченого проблемам краєзнавчої бібліографії як складової частини бібліотечного краєзнавства”. “Слід зазначити, – пишуть вони, – що проблеми краєзнавчої бібліографії більш за все привертала увагу дослідників, тому що в цьому [тобто бібліографічному!] напрямку роботи бібліотек більш за все відбита специфіка краєзнавчої роботи”.

Справедливо рецензенти пишуть і про те, що “лідерами в дослідженні цих проблем були російські бібліографознавці О.В. Мамонтов та М.М. Щерба, яких можна назвати класиками краєзнавчої бібліографії”. Це, до речі, співпадає з їхньою оцінкою іншими провідними бібліографознавцями. Наприклад, про одного з них Е.К. Беспалова писала: “...бібліотечне краєзнавство і краєзнавча бібліографія були галуззю професійної діяльності М.М. Щерби і принесли йому широку популярність і визнання в країні і за кордоном [11]”.

Але “найцікавіше” – попереду. “Однак, – не без почуття гумору (мабуть, не підозрюючи цього) пишуть далі І.В. Мілясевич та Г.М. Швецова-Водка, – значний обсяг підручника та його всеохоплюючий, з точки зору тематики, характер, ймовірно, не дали автору можливості детально розглянути питання методики ведення окремих частин краєзнавчого ДБА. Багато важливих методичних деталей ведення зведеного систематичного краєзнавчого каталогу, зведеного абеткового краєзнавчого каталогу, зведеного каталогу місцевих документів, тематичних краєзнавчих картотек не висвітлено. Немає навіть згадки про особливості ведення і складу краєзнавчого ДБА в інших типах бібліотек (крім обласних універсальних), в першу чергу дитячих, ВНЗ і галузевих спеціальних. В підручнику не вирішені також питання класифікації КБП і створення оптимальної моделі системи КБП в регіоні”.

Якщо відкинути “дипломатичну” (якщо не езопову) мову, недоречну, на наш погляд, при рецензуванні, яке, як стверджує “Сучасний словник іншомовних слів» є “критичним розглядом”, то вище процитоване виглядало б приблизно так: у “бібліотечному краєзнавстві”, яке ніби то складається з двох основних складових частин – бібліотечної та бібліографічної – бібліографічна насправді не є рівнозначною складовою. Хоча б мала бути пріоритетною, бо, як справедливо пишуть рецензенти, саме в ній найбільше відображається специфіка роботи бібліотек на допомогу краєзнавству.

Інакше кажучи, колись самодостатній самостійний курс краєзнавчої бібліографії понівечений до невпізнанності, втиснутий в прокрустове ложе одного (з десяти!) розділу і займає лише 1/6 частину загального обсягу підручника. Хоча б, при рівноправному ставленні до краєзнавчої бібліографії як складової “бібліотечного краєзнавства”, мав би займати, щонайменше, половину його обсягу. Тому й не дивно, що значна частина вкрай потрібного бібліографічного матеріалу опинилася поза межами підручника.

Чи може потрібно додати ще 502 сторінки, щоб умістився весь навчальний матеріал? Але ж насправді на 108 навчальних годин на “Бібліотечне краєзнавство” (у ХДАК) допустимо, згідно з існуючими нормами, використати 15,4 друк. аркуша (а не 31,5 друк. арк., як зроблено насправді). Уявляємо, щоб залишилося б від краєзнавчої бібліографії, коли б “підручник” був виконаний у відповідності до встановлених норм обсягу...

І ще про одне. Рецензенти стверджують, що “в рецензованому підручнику використано все краще зі спадщини попередників про краєзнавчу бібліографічну роботу бібліотек”. Якщо це насправді так, тоді як розуміти наступні слова про одного з попередників, справедливо названого рецензентами класиком краєзнавчої бібліографії, – М.М. Щербу. Читаємо: “Серед праць, присвячених цій проблемі [сутності бібліотечного краєзнавства], виділяються статті М.М. Щерби, в яких помітною [!] є спроба [!] визначити суть бібліотечного краєзнавства. Визнаючи цінність висунутих положень, зазначимо, по-перше, що автор зводить усе різноманіття бібліотечного краєзнавства до краєзнавчої діяльності бібліотек (а це не одне й те саме), а по-друге, намагається деталізувати складові бібліотечного краєзнавства, що призводить до змішування елементів, підсистем і компонентів системного об’єкта – “бібліотечного краєзнавства”. Об’єктивнішої позиції дотримувалися вчені-бібліографознавці О.В. Мамонтов, О.І. Томашова, В.О. Фокєєв та інші, котрі, зважаючи на об’єктивні процеси диференціації й

інтеграції, підтримали та збагатили ідею системного розвитку бібліотечного краєзнавства, що об'єднує бібліотечний (бібліотекознавчий) та бібліографічний (бібліографознавчий) напрями [1, 107-108]”.

Як бачимо, двох класиків краєзнавчої бібліографії не тільки розвели по різні сторони барикад, а й одного з них показали як примітивного фахівця з “необ’єктивною позицією”. Отак, головний (і, мабуть, єдиний на той час) опонент кушнарєнківсько-столяровського “бібліотечного краєзнавства”, як декому здається, повалений! Щоправда, через багато років після його смерті (1993 р.). Хоча б тому, що не може захистити себе від відвертого наклепу.

Насправді ж М.М. Щерба ще за рік (1992) до захисту докторської дисертації Н.М. Кушнарєнко у принциповій статті “Бібліотечне краєзнавство: сутність, внутрішня структура і зовнішні зв’язки” писав: “Порівняно недавно в професійній лексиці з’явився термін, що означає комплекс робіт бібліотек з краєзнавства – бібліотечне краєзнавство. Правда, офіційно він ще не визнаний і тому не зафіксований в термінологічних словниках”.

І далі – найголовніше: “Під бібліотечним краєзнавством я розумію багатоаспектну діяльність бібліотекарів у тісному контакті один з одним, а також спеціалістами і знавцями краю з пошуку, придбання, організації, обліку, всебічному розкритті змісту творів друку (кінофотофонодокументів), бібліографічному супроводі запитів суспільства і його окремих представників, з пропаганди знань про край бібліотечними та бібліографічними засобами, розробки наукових проблем, у тому числі бібліографознавчого і бібліотекознавчого напрямку, з методичного забезпечення і т. д. Бібліотечне краєзнавство – складне метасистемне утворення з численними внутрішніми і зовнішніми зв’язками [12]”.

На підтвердження сказаного М.М. Щерба наводить розгорнуту модель краєзнавства, де наводить 20 ознак класифікації за галузевими (тематичними) потребами, організаційними каналами і формами організації та 88 (!) варіантів соціального (суспільного) призначення краєзнавства за науковими, виробничими пізнавальними та просвітницькими ознаками. А потім подає “Блок-схему внутрішніх і зовнішніх зв’язків бібліотечного краєзнавства” з його 14-ма складовими компонентами В епіцентрі своєї блок-схеми він справедливо ставить споживача (абонента), а з 4-х його сторін розташовує: 1. Єдиний бібліотечний краєзнавчий фонд, 2. Багатоаспектне розкриття фонду, 3. Краєзнавчі бібліографічні ресурси, 4. Бібліотечно-бібліографічний сервіс.

Навіть не погоджуючись де з чим з наведеного, можна, однак, констатувати, що, мабуть, не у М.М. Щерби, а у когось іншого було більше “змішування елементів, підсистем і компонентів системного об’єкта – “бібліотечного краєзнавства”. Не випадково він закінчує свою статтю таким застереженням: “Для детального аналізу кожного блоку схеми потрібна буде серія статей. Мені ж хотілось переконати колег в тому, що бібліотечне краєзнавство – широке поле діяльності, що базується на історичному досвіді, має потребу в результатах глибоких теоретичних і одночасно організаційних, методичних досліджень, застерегти від спрощеного підходу до проблеми”.

Тому виникає запитання: навіщо і кому потрібне таке “зведення рахунків” у науково-педагогічному середовищі? І, тим паче, навіщо це потрібно студенту? Якщо вже згадувати творчу спадщину М.М. Щерби (а вона того варта!), то чи не краще привести не власну злісно-образливу її оцінку, а навести думку з цього приводу незаангажованого фахівця. Наприклад, відомого бібліографознавця з краєзнавчої бібліографії І.І. Міхліної. Яка, зокрема, писала: “Для подальшої розробки питань розвитку краєзнавства і краєзнавчої бібліографії плідними є положення, висунуті М.М. Щербою... Він розглядає це поняття [краєзнавство] широко, бачить в ньому складну систему, виділяє складові частини краєзнавства за різними класифікаційними ознаками... Бібліотечне і бібліографічне краєзнавство – це, на його думку, частина краєзнавства і в той же час особливий його напрямок, який забезпечує первинною і вторинною документальною інформацією усі види, форми і напрями краєзнавчої діяльності [13]”.

Завершують свою рецензію І.В. Мілясєвич та Г.М. Швецова-Водка, щонайменше, дивною пропозицією: перекласти й видати “Бібліотечне краєзнавство” російською мовою для поширення в Росії. Неважко здогадатися, звідки йде ця пропозиція. Адже сам підручник по суті безнаціональний, написаний, як ми відзначали у своїй рецензії, “таким чином, щоб не тільки нічим не драгувати “старшого брата”, а й бути для нього “приємним в усіх відношеннях”.

Упевнені, коли б шановні рецензенти дотримувалися не корпоративних, а державницьких позицій, то вони б нагадали автору підручника, що не існує (не рахуючи, звісно, підручник Н.М. Кушнарєнко) одного “краєзнавства” (як і “бібліотечного краєзнавства”) для двох чи більше країн. Тим більше, спільного краєзнавства бувшої колонії і колишньої (а для декого й нинішньої) метрополії.

Коли на шпальтах часопису “Вища школа” з’явилася рецензія на “Бібліотечне краєзнавство” завідувача кафедри історії України Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна В. Калініченка [14], то ми, звісно, розраховували, що тут буде сказано вагоме слово історика про 10-й (“історичний”!) розділ “підручника”, який, так чи інакше, “запам’ятався” майже всім рецензентам. В якому, як ми писали, ледь не здійснився “переворот” в історичній науці. Де, наприклад, виникнення “бібліотечного краєзнавства” поставлено на кілька століть попереду літописної згадки про заснування Ярославом Мудрим при Софійському соборі першої бібліотеки на Русі й про початок давньоруського літописання, а Т.Г. Шевченка відправлено у відрядження на Полтавщину “з метою вивчення особливостей цього краю” не від Київської археографічної комісії, співробітником якої він був у 1845-1847 рр., а від... Вільного економічного товариства і т. д. і т. п.

Однак, титулованого історика України чомусь не зацікавили “історичні” аспекти, а привернули увагу суто професійні, мабуть, ближчі йому бібліотечно-бібліографічні проблеми і загальна оцінка “підручника”...

Зокрема, він стверджує (звісно, без будь-яких доказів), що рецензований підручник “нині немає аналогів у світі” (не замислюючись над тим, як оцінювати цей факт: чи ми насправді найрозумніші за всіх у світі, чи, можливо, від такої “першості” не варто поки що радіти?), що його 10 розділів і 50 [!] підрозділів “свідчать про глибину і всебічність викладу проблем бібліотечного краєзнавства” (тоді дійсно фундаментальні професійні дисципліни – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство – мають мати по 20 розділів і по 100 підрозділів?), що рецензовану працю можна “вважати еталонною моделлю сучасного підручника”, що, врешті-решт, серед найважливіших здобутків автора “слід назвати системність і наукову чесність [?!] у висвітленні проблем бібліотечного краєзнавства”.

Щоправда, дещо засмутило, що в кінці рецензії В. Калініченка вказана лише одна його посада: завідувач кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України. А де ж: завідувач кафедри історії України та музеєзнавства Харківської державної академії культури?

Мабуть, не зручно відкрито так розшаркуватися перед своїм безпосереднім начальством – проректором з наукової роботи Н.М. Кушнарєнко. А невідкрито (потайки) можна?

Отаке рецензування, тобто критична оцінка, у наших титулованих рецензентів.

Та повернемося до терміна *бібліотечне краєзнавство*, тобто до назви “підручника” й навчальної дисципліни. Як бачимо, жоден із рецензентів не зачепив проблему його наукового статусу, демонстративно підкреслену самим автором. Хоча, в іншому місці, йому нічого не завадило стверджувати, що після понять *краєзнавча бібліографія* і *бібліотечно-бібліографічне краєзнавство* “найуживанішим” стало інтегроване поняття *бібліотечне краєзнавство* [1, 107].

Якщо він “найуживаніший”, то чому ж до цього часу не узаконений (дефініційований)? І чи дійсно він “найуживаніший”? Досить подивитися доданий до “підручника” “Список літератури”, щоб переконатися, що це не так: з 90 поданих джерел лише в 16-ти у заголовку вжито термін *бібліотечне краєзнавство*, 8 з яких належать самій Н.М. Кушнарєнко та її аспірантці. Найчастіше вживаються терміни: *краєзнавча бібліографія* та *краєзнавча діяльність (робота) бібліотек*.

Причин невизначеності *бібліотечного краєзнавства* багато. Когось, наприклад, цілком влаштовує нібито “зручність” цього терміна (без заглиблення в його правомірність чи обґрунтованість) у повсякденному вжитку. Хтось не хоче вступати в дискусію з рясно титулованим прижиттєвим “класиком”. А хтось, взагалі, не сприймає надмірне, на його думку, теоретизування у переважно практичній бібліотечно-бібліографічній сфері.

Однак, на нашу думку, основною причиною невизначеності *бібліотечного краєзнавства* є невмотивованість його існування і монополія на нього Н.М. Кушнарєнко. Адже це вона освятила його своїм вченим ступенем доктора наук, ввівши в науковий і навчальний обіг термін “з огляду

на його поки неусувної багатозначності”... як узагальнюючий: “для позначення всієї краєзнавчої сфери бібліотечної діяльності і для назви її наукової підсистеми”. Ввела, як зазначала сама докторант, тимчасово, оскільки “потрібен певний час, щоб ця комплексна дисципліна накопичила спеціальні знання, підготувала кадри для нової науки, організувала відповідні періодичні і неперіодичні видання”.

“Тимчасовість” терміна з “поки неусувною багатозначністю” через 17 років вже, мабуть спливла, а він як був ще у часи М.М. Щерби офіційно “не визнаний і тому не зафіксований в термінологічних словниках”, так і залишається по сьогоднішній день. І претензії з приводу того, що “бібліотечне краєзнавство” не стало однозначним і визнаним бібліотечно-бібліографічною і книгознавчою спільнотою слід, зрозуміло, адресувати єдиному на теренах СНД доктору наук з “бібліотечного краєзнавства”, його фундатору Н.М. Кушнарєнко. Про що, до речі, ледь не на кожній сторінці акцентується в “підручнику”.

Тому з усією відповідальністю стверджуємо, що дане видання не може бути названим підручником вже тому, що відображає лише одну, до того ж застарілу і хибну в своїй основі концепцію, викладену в докторській дисертації Н.М. Кушнарєнко. Концепції, яка від часу своєї появи не підтвердилася, нічим себе не збагатила і не набула права “громадянства”, а її “фундатор” не спромігся навіть дати визначення її основоположного терміна (*бібліотечне краєзнавство*), придатного для його стандартизації. Та й як його можна дати, коли сама ідея об’єднати все розмаїття інформаційно-документного обслуговування краєзнавства в єдиний комплекс, перетворивши його в “краєзнавчий”, і назвати його терміном з “неусувною багатозначністю” була від самого початку нереальною і утопічною.

І навіть штучно “пристебнуті” до розділів “Запитання для самоконтролю” не рятують ситуацію. А, навпаки, ускладнюють її. Наприклад, як студенту відповісти на запитання: “У чому полягає суть фандрейзингу?” [1, 377], якщо це питання не розкрито у жодному з розділів чи підрозділів підручника, а сам термін взагалі відсутній у майже безпредметному “предметному покажчику”?

Говоримо це тому, що підручник змонтовано з тих позицій, що в публічній бібліотеці, крім інформаційно-документного обслуговування краєзнавства, нібито немає інших, вартих уваги бібліотекарів напрямів її діяльності. Звідси очевидна гіперболізація значення дисципліни в цілому, його окремих складових частин і функціональних напрямів та нібито “принципова” відмінність “бібліотечного краєзнавства” від інших видів і напрямів бібліотечної діяльності. Хоча, як відомо, основне професійне покликання бібліотеки полягає в інформаційному і документному забезпеченні всього спектра потреб усіх користувачів, а не лише, наприклад, краєзнавців. Тому в ньому низка неминучих повторів матеріалу з бібліотекознавчих, фондознавчих та інших дисциплін.

Доводиться нагадати, що публічна бібліотека може професійно займатися краєзнавством у межах своєї компетентності, тобто вивченням історії становлення та розвитку бібліотек і бібліотечної мережі свого краю, тобто “бібліотечним краєзнавством” у конкретному, а не з “неусувною багатозначністю” його розумінні. Що, до речі, особливо важливо при переході України від “соціалістичної” суспільно-політичної системи до “капіталістичної” і розумінні ролі бібліотек у цих системах.

І така робота ведеться провідними бібліотеками України. Наприклад, Чернігівська державна обласна універсальна бібліотека ім. В.Г. Короленка видала низку щорічників “Бібліотеки Чернігівщини на сторінках преси” [15], де, завдяки вдало розробленому допоміжному апарату, можна знайти публікації про обласні бібліотеки, районні та міські ЦБС, бібліотеки сусідніх Брянської області Російської Федерації і Гомельської області Білорусі, з якими співпрацюють чернігівці, а також про конкретних ентузіастів бібліотечної справи області.

На Чернігівщині також приступили до створення історії окремих бібліотек-філій або їхньої краєзнавчої роботи. Про це свідчать не лише вище вказані щорічники, а й видані бібліографічні покажчики: “Займищанська сільська бібліотека-філія: Сторінки історії і сучасності” [16] та “Наумівка – моє святе село” [17].

Постійну і значну увагу справжньому “бібліотечному краєзнавству” приділяє Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека. Зокрема, в її кількох виданнях



довідника “Бібліотеки Дніпропетровщини” подаються відомості про офіційну назву бібліотеки, ім’я її керівника, адреса, контактні телефони, рік заснування, кількісний склад фонду бібліотеки.

Завдяки справжньому “бібліотечному краєзнавству” не менш важливо бачити суттєві зміни в нових соціально-політичних умовах мережі бібліотек області (як і всієї України). Тому, мабуть, не випадково укладачі другого видання цього довідника звертають увагу на “значне скорочення в останні роки мережі науково-технічних, профспілкових бібліотек та сільських бібліотек-філіалів ЦБА [18]”.

Приділяють увагу “бібліотечному краєзнавству” й інші обласні універсальні наукові бібліотеки України, справжні центри інформаційно-документного забезпечення краєзнавства. У зв’язку з цим не можна не згадати про невтомного прихильника “бібліотечного краєзнавства” Львівщини Мирона Сташківа, який небезпідставно пише: “Втішний, що моя ідея про написання історії про розвиток бібліотек втілюється кожною ЦБС [19]”.

Безумовний інтерес викликає робота тоді ще студентки-заочниці Харківської державної академії культури Ольги Головки, присвячена історії першої бібліотеки м. Северодонецька [20]. Написана на основі архівних документів, публікацій у місцевій періодиці та спогадів перших працівників бібліотеки, проілюстрована чорно-білими та кольоровими фотознімками, вона виходить за межі суто бібліотечних проблем, розповідаючи, як сказано у зверненні “До читачів”, про людей, які створювали бібліотеку, про час, в якому вони жили, про події, які відбувалися протягом 70 років існування м. Северодонецька – флагмана української хімічної промисловості.

Однак, про таке, справжнє бібліотечне краєзнавство не йдеться в “підручнику” Н.М. Кушнарєнко. Хоча в ньому на двох сторінках відзначається, що “змістовним ядром цього [другого] напрямку БК є *вивчення бібліотек і бібліотечної справи в краї*, яке передбачає:

– системне відтворення *історії бібліотек і бібліотечного будівництва в краї...*;

– всебічне дослідження та узагальнення *сучасного стану бібліотек, бібліотечної справи в краї...*[1, 76-77]”.

На цьому й закінчується реальне “бібліотечне краєзнавство” в підручнику Н.М. Кушнарєнко. То чи були якісь підстави називати підручник (як і саму навчальну дисципліну) “бібліотечним краєзнавством”? Адже все інше в ньому – про **інформаційно-документне забезпечення краєзнавства**. Бо те, що формує, накопичує, організовує, проводить, експонує, презентує, видає тощо публічна бібліотека з краєзнавства є саме інформаційно-документним забезпеченням (обслуговуванням) усіх різновидів краєзнавства і пропагандою його досягнень.

Інакше кажучи, інформаційно-документне забезпечення всього розмаїття краєзнавства (як і будь-якої іншої галузі чи напрямку людської діяльності!) не перетворює цей аспект роботи бібліотеки на “бібліотечне краєзнавство”. Тому що, всупереч твердженням Н.М. Кушнарєнко, краєзнавство (як й інші галузі і напрями людської діяльності!) не “делегує бібліотечному краєзнавству свій краєзнавчий зміст [5, 10]”, а всього лише розраховує на його інформаційно-документне забезпечення, як основної функції будь-якої бібліотеки, залишаючись, крім бібліотечного, історичним, літературним, туристичним тощо краєзнавством. Інакше б усі галузі і напрями людської діяльності, які інформаційно-документно покликана забезпечити бібліотека, перетворилися на “бібліотечні”.

Таким чином, у **бібліотеці є частка суто краєзнавчої роботи: вивчення, становлення і розвитку бібліотек і бібліотечної мережі краю. Все інше, що вона робить стосовно краєзнавства, є інформаційно-документним його забезпеченням і його пропагандою.** Що є, як відомо, сутністю професійної роботи бібліотеки стосовно й усіх інших (а не лише краєзнавчих) напрямів людської діяльності.

Тільки при такому розумінні “краєзнавчої” діяльності бібліотеки можна створити повноцінну навчальну дисципліну (як і підручник) зі зрозумілою і однозначно тлумачною назвою, з чіткою й урівноваженою структурою, де не буде намагання створити своєрідну “метанауку” серед інших, не менш важливих напрямів діяльності бібліотеки. Не буде, врешті-решт, “неусувної багатозначності” і з самої назви дисципліни (як і підручника) буде зрозумілим, про що йтиметься.

Щоправда, критичний аналіз підручника, як і відгуків на нього його апологетів, показує, що вищесказане здійсниться не скоро. Здійсниться, мабуть, тоді, коли за цю справу візьмуться

фахівці, які дбатимуть, в першу чергу, про авторитет науки і вищої школи, а не про своєгоїстичне “я” в них. І таке колись буде. Не може не бути!

### **Використана література**

1. Кушнарєнко Н.М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н.М.Кушнарєнко. – К. : Знання, 2007. – 502 с. – (Вища освіта ХХІ ст.).
2. Низовий М.А. “Бібліотечне краєзнавство” – підручник чи наслідок надмірних амбіцій / М.А. Низовий // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2008. – № 1. – С. 73-84.
3. Низовой Н.А. Борьба за научную истину или за место под солнцем? : Научные и нравственные аспекты дискуссии между книговедами и документоведом / Н.А. Низовой // Библиография. – 2006. – №5. – С. 39-51.
4. Слободяник М.С. Размышления о несостоявшейся “дискуссии” / М.С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2007. – № 4. – С. 35.
5. Кушнарєнко Н.Н. Библиотечное краеведение: теоретико-методологический аспект : автореф. дис. ... доктора пед. наук / Н.Н. Кушнарєнко. – М., 1993. – С. 13.
6. Беспалова Э.К. Библиографоведение: научная и педагогическая практика / Э.К. Беспалова // Библиография. – 2003. – № 4. – С. 16-34.
7. Кушнарєнко Н.Н. Краеведческие библиотечные фонды библиотек – база патриотического воспитания населения / Н.Н. Кушнарєнко // Краєзнавча робота бібліотек – фактор патріотичного і інтернаціонально виховання населення : матеріали респ. наук.-практ. конф. працівників обласних б-к УРСР, 6-9 верес. 1989 р., м. Хмельницький – К., 1990, – С. 72.
8. Петрова Л. Перший підручник з бібліотечного краєзнавства / Л. Петрова // Вісн. кн. палати. – 2007. – №11. – С. 19.
9. Шевченко І. Розвиток бібліотечного краєзнавства України: освітній вимір / І. Шевченко // Бібл. планета. – 2008. – № 2. – С. 37-38.
10. Милясевич І.В. Фундаментальный учебник по библиотечному краеведению / И.В. Милясевич, Г.Н.Швецова-Водка // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 5. – С. 104-108.
11. Беспалова Э.К. Дело всей жизни (о Николае Николаевиче Щербе) // Беспалова Э.К. Биографический жанр в библиографии (Персоналия библиографов) /Э.К. Беспалова. – М., 2003. – С. 146.
12. Щерба Н.Н. Библиотечное краеведение: сущность, внутренняя структура и внешние связи / Н.Н. Щерба // Сов. библиотековед. – 1992. – № 5-6. – С. 69.
13. Михлина И.И. Теоретические вопросы краеведческой библиографии / И.И. Михлина // Библиография. – 2003. – №3. – С. 4.
14. Калініченко В. Сучасний фундаментальний підручник з бібліотечного краєзнавства / В. Калініченко // Вища шк. – 2008. – С. 85-87.
15. Бібліотеки Чернігівщини на сторінках преси : бібліогр. покажч. публ. за 2005 рік / уклад. : Т.Г. Осадча, Л.В. Феофілова ; відп. за вип. Л.В. Феофілова. – Чернігів, 2006. – 72 с.
16. Займищанська сільська бібліотека-філія: Сторінки історії і сучасності : бібліогр. покажчик / склад. : О.Є.Крумач, Н.І. Кусая ; ред., відп. за вип. Л.В. Феофілова. – Чернігів, 2005. – 28 с. – (До 85-річчя з часу заснування).
17. Лантух О. Наумівка – моє святе село / Черніг. ОУНБ ім. В.Г. Короленка ; ред., відп. за вип. Л.В.Феофілова. – Чернігів, 2005. – 16 с.
18. Бібліотеки Дніпропетровщини : довідник. 2-е вид. / уклад. Л.З Горпиняк. – Дніпропетровськ : Обл. наук. б-ка, 2003. – 194 с. – (До 170-річчя ДОУНБ).
19. Сташків М. Краєзнавча діяльність: взаємозв'язок, системність, розмаїття тем і прийомів / М. Сташків // Вісн. Кн. палати. – 2006. – № 7. – С. 30.
20. Головка О.К. История первой библиотеки Северодонецка (с 1956 года – профсоюзной библиотеки СГПП “Объединение “Азот” / О.К. Головка. – Северодонецк : НПЧП “Северодонецк-компьютер», 2004. – 34 с. – (70-летию г. Северодонецка посвящается).